

○ Cambodja

- Over theater maken in een cultuur waar men wegstijgt -

Jos van Kan regisseert vaak in het buitenland, waaronder ook in Azië. In het begin van dit jaar werkte hij bij Phare Ponleu Selpak (PPS); een theaterschool in Battambang, de tweede stad van Cambodja. Daar maakte hij met zes studenten, drie actrices en drie traditionele muzikanten De Meiden van Jean Genet. Eerder schreef Jos van Kan voor Theater Schrift Lucifer een persoonlijk verslag van zijn reizen door Cambodja en over een voorstelling die Annemarie Prins er regisseerde. Van Kan regisseerde De Meiden eerder voor de jeugd in Nederland en ook in voormalig Oost-Duitsland, kort na het vallen van de Muur. Het regisseren van steeds diezelfde tekst in uiteenlopende culturen en theaterpraktijken, werpt een boeiend licht op de eigen positie.

Jos van Kan

Bij de aankoop van een tweedehands fiets moet ik stevig onderhandelen. En het is moeilijk om voor een redelijke prijs toch een goed en groot exemplaar te krijgen. Naast een kleine bijdrage van de *Angelina Jolie and Brad Pitt Foundation* heb ik van twintig vrienden, collega's en mijn familie mijn kleine budget bij elkaar weten te krijgen. Ik had me verheugd op een mandje voorop, om in de hitte niets om mij schouders te hoeven dragen. Mijn laatste bod, inclusief mandje, wordt alleen geaccepteerd omdat ik met Khmer vrienden ben die me met de onderhandelingen helpen. Tot mijn verrassing wordt er

geen tweedehands, maar een spiksplinternieuw mandje aan het stuur van mijn fiets gemonteerd. Jammer genoeg begeeft dit mandje het al na een paar ritten. Waterflessen van nog geen liter zijn een te zware belasting; zo is het gesteld met nieuwe fietsmandjes in Cambodja. Maar ik zal ook met een waterfles aan het stuur dagelijks op en neer kunnen fietsen naar de repetities. Ik kom vast wel voor zwaardere opgaven te staan zo lijkt me. En mijn fiets houdt zich goed. De hele periode lang.

Ik ben hierheen gekomen om te werken bij PPS: een N.G.O. [non gouvernementele organisatie, red.] die in 1986 werd opgericht voor kinderen en jongeren in de Cambodjaanse vluchtelingenkampen aan de Thaise grens. Nu is het een instelling die via kunst en onderwijs aan jonge mensen een bijdrage wil leveren aan de ontwikkeling en heropbouw van Cambodja. PPS betekent vrij vertaald The Brightness of Art. Maar ik wil ook graag in mijn vrije tijd door de rijstvelden fietsen. Een vlak en uitgestrekt gebied tot ver voorbij de horizon. Suikerpalmen staan er spaarzaam verdeeld in de oneindigheid. Een dunbevolkt gebied waar alleen rijstboeren werken en wonen. Ik hou ervan me traag voort te bewegen door de hitte en me daarbij opgenomen te voelen in het landschap, waarbij boeren me gebaren op hun erf te komen, en kinderen me naroeven uit de donkere schaduwplekken onder de houten huizen op palen. "Hallo. Hallo." Als ik op alle pogingen tot contact zou ingaan, zou er van fietsen niets terecht komen.

Aan de uiterste rand van Battambang ligt het terrein van PPS. Aan een weg vol leven en bedrijvigheid, een klein buurtschap eigenlijk. En direct waar het terrein van PPS eindigt, begint het

platteland. Rondom de houten huizen aan de weg is het druk. In de schaduw wordt noedelsoep gegeten. Wanneer er een brommer, of erger nog, een auto voorbijkomt, slaan de meeste mensen iets voor hun mond om het ergste stof niet te hoeven inademen. Een witte stier, die het in de droge tijd met alleen rijststro moet doen, verspert met zijn kont half de weg opgedraaid mijn pad. Kinderen fietsen naar school. Met zijn drieën op een fiets, rijdend over de hobbelige weg vol kuilen. De oudste is te klein om op het zadel te kunnen zitten. En dus trapt hij staand, met zijn kleinere broertje en zusje achterop, zonder dat zijn voeten van de pedalen glijden. Zij horen bij het bevoorrechte deel van de jonge Cambodjaanse bevolking. Omdat hun ouders het zich kunnen veroorloven het 'smeergeld' te betalen. Zonder dit extra geld komt geen kind het schoolplein op, want van het gewone loon in Cambodja komt een onderwijzer niet rond.

Hier op deze weg zag ik Houn Touch voor het eerst. Ze stond daar bij haar kleine houten huis te kijken. Zomaar. Met haar dikke buik, zichtbaar zwanger. We glimlachten naar elkaar en groetten. We wisten nog niet dat we elkaar diezelfde ochtend opnieuw zouden ontmoeten. Ik was op weg naar PPS om er een workshop te geven aan een groep studenten, ter kennismaking van het project dat ik enkele maanden later zou leiden. En zij bleek een van de studenten in de workshop te zijn. Houn Touch was een getalenteerde en enthousiaste leerling. Ze wilde graag meedoen. Mijn bezwaren om anderhalve maand na haar bevalling te starten aan een intensief project begreep ze niet. Ze wilde graag mee doen en zei me dat haar aanstaande moederschap geen probleem zou zijn. Zij en de vijf andere studenten verheugden zich op het muziektheaterproject. Ik ging na deze kennismaking terug

naar Nederland, om een andere voorstelling te regisseren en om het nodige geld voor het project bij elkaar te krijgen.

Drie maanden later rijd ik, met een zekere onrust, op mijn nieuwe tweedehands fiets de hobbelige stofweg op. En kom ik voorbij het huis van Houn Touch. Een paar dagen voordat ik vanuit Nederland opnieuw naar Cambodja vertrok, had ik een e-mail gekregen: "Houn Touch nous a quittée / Houn Touch passed away". Juist op de samenwerking met Houn Touch had ik me enorm verheugd. Haar sterke overtuiging mee te willen doen aan het project, ondanks haar aanstaande moederschap, had indruk op me gemaakt. Ik weet niet goed hoe over haar dood te beginnen tegen de andere studenten. Maar dat blijkt geen probleem, want er is voor haar dood helemaal geen aandacht en tijd. Eerst moet er een vervangster gevonden worden. En de repetitieplek die mij is toebedeeld, blijkt een plankier in de zon te zijn. Dat is iets waar ik met achtendertig graden niet veel voor voel. Ik moet wennen aan mijn tolk, die ik drie maanden geleden op de workshop heb ontmoet, en met wie ik nu een band voor een lange periode ga opbouwen. En tot slot is Lina, een van de actrices, door de leiding naar een ander project geplaatst en moet ik alle zeilen bijzetten om haar in het project te houden. Lina is gehandicapt en dat feit maakt, zacht gezegd, haar positie binnen PPS niet sterk. Maar ze wil tegen de wens van de leiding heel graag de rol van Mevrouw spelen. Ik wil liever niet nog een actrice vervangen, maar ik wil ook niet onmiddellijk de eerste dag een strijd met de leiding aangaan. Ik besluit toch Lina te steunen en samen zetten we door. Na wat getouwtrek lukt het en Lina zal de Mevrouw spelen. De repetities zijn begonnen.

Foto: Kathy Barnhill

Op een vrije dag zit ik om 6.00 uur op de fiets. Ik wil een grote tocht maken in de omgeving van Battambang, door de rijstvelden. In een klein dorp staat in alle vroegte een huis in brand. Er was iets misgegaan met de rituele verbranding van offerandes voor de overleden voorouders, zo wordt mij in gebrekkig Engels verteld. Niemand blust en men laat het gelaten over zich heen komen. Tot een vrouw na vijf minuten met een afwasteiltje water aan komt. En dit keer op keer gaat vullen in een waterton bij het verderop gelegen huis van de burens. De familie staat naar de brand te kijken met de fotoportretten van hun voorouders tegen de borst. In de haast hadden ze die blijkbaar kunnen redden. Hun huis, wat ook hun winkeltje is, verdwijnt in de vlammen. De brandweer bestaat hier niet echt. Wel komt er een auto aangereden, waar drie mannen paniekerig uitspringen en een brandblusser van de achterbank trekken. Ze spuiten die leeg in hoekje van het houten huis. Het is een druppel op de gloeiende plaat. Het huis is niet meer te redden. Aan de elektriciteitsdraden, die in betonnen palen voor het huis langslopen, likken de vlammen knetterend. Maar de draden blijven vreemd genoeg hangen. Wanneer het dak en een van de wanden het begeven, zakt de moeder van het gezin ineen. Precies tegen de paal waar ik mijn fiets had neergezet. Haar kinderen huilen. Ik kijk weg. Zoals een Aziat doet bij het leed van een ander. Weg kijken. Je kijkt weg om de ander, die het ongeluk treft, zijn leed niet in te wrijven. Om schaamte geen kans te geven. Om degene die het ongeluk treft de schaamte te besparen. Ik laat mijn bundeltje geld, dat met een geldklem in mijn broekzak bijeengehouden wordt, hier niet bij deze vrouw achter. Bij haar die haar huis en haar winkeltje en dus haar inkomsten verloren heeft. Want ik heb met mezelf afgesproken dat mijn bijdrage aan Cambodja de voorstelling zal zijn die ik hier ga

maken. Mijn budget is net genoeg om een tolk, een klein decor en kostuums te kunnen betalen. En niet onbelangrijk, om de studenten te voorzien in hun levensonderhoud. Ik zorg er voor dat zij deze weken te eten hebben. En indirect dus ook hun familie en hun kinderen. Een afgewasteitje biedt in de kurkdroge hitte geen soelaas. En ook ik niet. Ik hou mijn geld bij me, pak mijn fiets, stap op en kijk daarbij weg. Doordat niemand over Houn Touch spreekt, doe ook ik er het zwijgen toe. Ik hou mijn gedachten en gevoelens voor me. Maar dagelijks rijd ik op mijn fiets langs haar huis en denk dan aan haar. Aan hoe ze daar stond bij onze eerste ontmoeting. Aan hoe ze haar naar buiten hebben gedragen, de studenten van PPS, uit haar houten huis. Begeleid door Smotmuziek, de traditionele Khmer rouwmuziek die ik al zo vaak heb horen klinken op andere plekken in Cambodja. Aan hoe men haar naar het crematorium, bij de tempel hier vlakbij, had gedragen. En hoe ze was opgegaan in rook.

Na twee weken repeteren nemen de spelers mij mee uit op een late namiddag. Bij zonsondergang gaan we op een mooie plek in de rijstvelden op rieten matten onder de suikerpalmen zitten. Ze weten dat de palmwijn er bij mij gemakkelijker in zal gaan dan de gebakken rat. Maar ik zet er lachend mijn tanden in. Er hangt een vrolijke en ontspannen sfeer. Tot op de weg vlakbij een brommerongeluk gebeurt. Degene die achter op de brommer zit en er af valt, bekommert zich helemaal niet om de chauffeur die er lelijk bijligt. Hij kijkt niet op of om naar zijn gevallen vriend. Pakt snel het achteruitkijkspiegeltje van het brommerstuur, dat er blijkbaar altijd los en klaar voor het grijpen op zit, en doet zijn haren goed. Het is een manier van elegant weggijken, van het de ander een publieke vernedering besparen. Hij probeert zo de pijn en het leed van zijn vriend

niet te bevestigen. Als ik vraag of we er niet even heen moeten om te kijken of wij iets voor de chauffeur kunnen doen, worden de spelers zenuwachtig en gespannen. Er wordt gezegd dat ik maar beter niet kan kijken. Ik vind dat moeilijk en voel de behoefte iets te doen. Onverwacht snel wil iedereen naar huis en lang blijven doen we dus maar niet. Ook ik niet.

Op een van mijn fietstochten kom ik terecht bij de bouw van een nieuw huis. Er zijn zo'n twintig mannen aan het werk. Veel geroep naar mij, de westerling, die over de stoffige, onverharde hobbelweg voorbij fiets. Ik stop en stap af. Het ritueel voor de inzegening van de nieuwbouw is net achter de rug. Tegen een van de grote zware palen waarop het huis gebouwd wordt, staan bloemen en wierook. Als ik het erf betreed ontstaat er een stilte. De mannen zijn gestopt met werken en ze kijken naar mij. Zonder er over na te denken reageer ik op de stilte door een bijl uit de handen van een van de werkers te nemen. Ik pak mijn geldklem en ik zoek een spijker, vind er een, een roestige kromme tweedehandse, een Cambodjaanse dus. Dan sla ik met de achterkant van de bijl twee dollarbiljetten op de paal boven de offerandes. Gejoel en ontspanning. Ik krijg een plaats op het zitbed in de schaduw. Er wordt water en wat te eten gebracht en de stemming is feestelijk. Ik heb impulsief goed gegokt en het juiste gedaan. Mijn bijdrage aan de nieuwbouw wordt enorm gewaardeerd. "Gul" ben ik hier voor de nieuwbouw, in een opwelling. Maar schraperig voor de vrouw die tegen de paal ineenzakte toen haar huis het door de brand begaf. Hier klopt iets niet. Maar in Cambodja klopt het nooit. Ik schiet voortdurend te kort; op iedere hoek van de straat en bij elk van de houten huizen die ik op mijn fietstochten passeer. Want ik weet dat in een groot

aantal van die huizen aids-patiënten lijden in de smorende hitte. Bijna één op de honderd, zijn de schattingen. En in de provincie Battambang ligt het percentage hoger. Waar ga ik op in? Waar ga ik niet op in? Ik, de jofele buitenlander die stoer geld geeft voor de nieuwbouw, liet het een paar dagen eerder genadeloos afweten.

Vragen buitelen door mijn hoofd. Geluk mag gezien worden, bij ellende kijken we liever weg. Hoe menselijk en universeel eigenlijk. Maar hoe kan ik theater maken in een cultuur waarin wegwijken van ellende en tragiek zo diep is geworteld? In mijn traditie is theater juist troostend omdat met de representatie van het leed, de emotie van de getroffen wordt erkend. Kan ik hier mensen laten kijken naar situaties waarbij ze gewend zijn om weg te kijken?

Elke repetitiedag fiets ik naar PPS en laat ik mijn gedachten aan Houn Touch achter bij haar huis wanneer ik het passeer. We beginnen om half acht omdat het dan nog koel is. Op het plankier is het repeteren eigenlijk al na een paar uur ondragelijk. Niet alleen voor mij als westerling. Wanneer er op een ochtend een gifgroene slang tussen de planken opduikt en iedereen gillend uiteenstuift, heb ik geen zin meer. Waar de Cambodjanen kort na het tumult weer gewoon doorwerken, bijna ontkennend dat er ooit een slang geweest is, zit ik er niet meer lekker. Het taaie doorzettingsvermogen van de Cambodjanen dat mij tot nu toe inspireerde, wil ik niet meer als voorbeeld nemen. De slang onder de planken en bij achtendertig graden in de zon, nee, ik eis nu echt een andere repetitieplek. Ik krijg het restaurant aangeboden. Met de geluiden van de afwas en de zingende koks erbij. De toneelafdeling van PPS heeft nu eenmaal alleen dit plankier om te repeteren.

Na het brommerongeluk lijkt het moeilijker dan ooit om nog over Houn Touch te beginnen. Terwijl mijn drang om het er over te hebben juist groter is geworden. De leiding van PPS had mij in een e-mail geschreven dat ze door verkeerd medicijngebruik was overleden. Maar enkele dagen na het brommerongeluk hoor ik in een gesprek met een Amerikaanse collega dat Houn Touch's dood een andere oorzaak had. Ze had tijdens haar zwangerschap, heel Cambodjaans, bij een apotheek "wat medicijnen gekocht" zonder advies van een dokter. Door de bijwerkingen van deze medicijnen tegen haar zwaarmoedigheid, werd haar dochtertje geboren met ernstige ademhalingsproblemen. En hierover voelde Houn Touch zich schuldig. Het maakte dat ze het leven ondraaglijk vond en er een einde aan maakte. Alleen op de avond van haar zelfmoord was er openlijk over Houn Touch's doodsoorzaak gesproken, zo vertelde mijn collega. De volgende ochtend al niet meer. Doordat ik nu iets meer van het taboe denk te begrijpen, besluit ik definitief over Houn Touch te blijven zwijgen. Maar de opmerking van mijn collega dat zij nog kort voor haar dood had gezegd dat ze zich ondanks alles wel enorm verheugde op het spelen van *De Meiden* maakt dat ik er toch mee blijf zitten. Niet alleen omdat de voorstelling die ik regisseer eindigt met de dood van een jonge vrouw. Maar vooral omdat ik me niet kan voorstellen dat de andere leerlingen met wie ik werk, en die jaren met Houn Touch hadden opgetrokken, geen vragen zouden hebben. Had dit voorkomen kunnen worden? Zat er geen dubbelheid tussen wat men haar "zwaarmoedigheid" noemt enerzijds en haar enthousiasme om mee te spelen in de voorstelling anderzijds? Vragen waar we niet over praten.

In minder dan vier jaar tijd heeft de Khmer Rouge bijna twee miljoen mensen vermoord. Onder hen negentig procent van alle podiumkunstenaars die Cambodja rijk was. In een moeizaam proces zijn de klassieke podiumkunsten weer gerestaureerd. Overgedragen uit het geheugen van hen die het regime van Pol Pot wel overleefden. En nu wordt er vanuit die traditie gezocht naar nieuwe wegen. Naar een nieuw theater. Tradities liggen op vele manieren in de Khmer cultuur verankerd en deze los maken is een ondoorgroendelijk proces. Podiumkunsten worden hier in mijn ogen vaak gezien als een museale herhalingsoefening, niet als het maken van iets “wat er nog niet was”.

Wanneer de dienstmeiden in de tekst van Jean Genet zich op het einde van de voorstelling definitief willen bevrijden uit de wanhoop van de knellende banden die hun leven bepalen en waaruit ze geen uitweg meer vinden, sterft een van de twee zussen. Ze drinkt de vergiftigde thee die bedoeld was voor de moord op Mevrouw. Een moord die mislukte omdat de dienstmeiden er de kracht niet toe hadden, omdat ze hun onderlinge jaloezie en hebzucht niet opzij konden zetten voor een gemeenschappelijk doel. Omdat er in *De Meiden* meerdere keren iemand lijkt dood te gaan, maar er alleen in de laatste scène van een echte dood sprake is, lijkt het me een mooi en goed idee om deze dood te laten begeleiden door Smotmuziek. Dit stuit op veel verzet. Van de muzikanten die muzikale argumenten aandragen, maar ook van de actrices die beweren dat de voorstelling er onbegrijpelijk van wordt. Terwijl ik juist denk dat door deze muziek voor het publiek voelbaar gemaakt kan worden dat deze laatste dood een echte dood is. Een dood die grenst aan zelfmoord. Anjan, die de rol speelt van de dienstmeid die sterft, vindt het moeilijk

om dit te spelen. Het lijkt alsof ze het niet serieus kan spelen, of dat ze het niet wil.

Ik stuit vaker op voor mij niet na te voelen of te begrijpen grenzen. Wanneer ik met Lina en de tolk op de overdekte markt ben om haar kostuum te passen, wil ze de jurk niet aan. In het benauwde hokje van de naaister is, zoals bij alle andere naaisters op de markt, een klein hoekje afgescheiden met een gordijn als paskamer. Honderden Cambodjaanse vrouwen gingen haar voor, maar Lina wil niet. Ik wil de goede samenwerking met Lina niet op het spel zetten, maar tegelijkertijd voel ik er niets voor een jurk die voor haar speciaal wordt genaaid te betalen en ongepast mee te nemen. Ik weet niet wat wijs is, maar mijn gezonde verstand en mijn krappe budget zeggen me dat er gewoon gepast moet worden. Dus ik houd voet bij stuk en ik zet door. Geen gemakkelijke opgave maar de jurk blijkt nog niet te passen, en er moet nog aan doorgewerkt worden.

Na een van mijn fietstochten terugkerend in de stad, draai ik de hoek om bij de kliniek, het kleine ziekenhuis. Het is de plek waar mensen uit de provincie hun zieke dorpsgenoten met een auto heenbrengen, meestal als het al te laat is. Een auto trekt op, precies op het moment dat ik hem passeer. Ik hoor gehuil uit het open raampje. Op de achterbank hangt een man gebogen over zijn dode vrouw, of misschien zijn zus. Ze ligt er raar bij, schuin, half omhoog. Zichtbaar dood. Voor de man is eigenlijk geen plaats op die achterbank. Hij zit verwrongen met zijn knieën op de bodem van de auto. Hij kan haar weer meenemen naar de rijstvelden. Ze heeft de verkeerde medicijnen gekregen misschien. Of helemaal geen. Ik zal het niet weten. De man huilt hartverscheurend. Zijn geliefde heeft

het niet gered. Ze is zeer waarschijnlijk een zinloze vroege dood gestorven omdat medische verzorging hier simpelweg ontbreekt en de kliniek op de hoek een lege huls is. De auto gaat sneller dan ik. De man kijkt op door de achterraut. Hij kijkt mij aan, nog steeds maar op enkele meters van mij verwijderd. Ik wil niet wegstaren. Zoals de andere voorbijgangers die het gehuil door het open raampje ook horen. Ik wil hem duidelijk maken dat ik met hem mee voel, en trek daartoe mijn gezicht in een bepaalde plooi. Ik wil die man laten voelen dat ik hem zie en dat ik het deel. De auto maakt meer vaart. We kijken naar elkaar. En dan kijkt hij weg. Ik kijk hem na tot hij uit mijn zicht is verdwenen. Ik ben bang dat ik niet het juiste deed. Dat kijken ook hier ongepast was. Ik weet niet wat ik dan zou hebben moeten doen. Wegkijken? Ik huil. Om die man, om Cambodja.

De laatste twee weken repeteren we in de grote circustent die aan de rand van het terrein staat. De plek waar we ook de voorstellingen zullen spelen. De tent geeft schaduw, maar doordat de temperatuur in de hete, droge tijd nog steeds stijgt, is het in de tent niet mis. De zeildoeken aan de zijkanten zijn zoveel mogelijk opgehesen om ieder zuchtje wind uit de velden naar binnen te laten komen. Zittend op de hoge houten tribune heb ik zicht op de piste en ook op de rijstvelden. Soms komt er iemand wandelend voorbij, soms op een bromfiets, geen aandacht bestedend aan ons werk. Twee kinderen, een jongetje en een meisje van ongeveer vier jaar oud, komen dagelijks kijken. Ze schuiven ongemerkt binnen en verdwijnen op dezelfde manier. Zonder een kik te geven volgen ze dagelijks aandachtig de repetities van *Genets De Meiden*. Ze reageren nooit op mijn begroetingen. Een oude zwarte teef behoort ook tot de vaste bezoekers van de repetities. Zij

scharrelt graag rond in de piste tussen de muzikanten en actrices.

Mijn wens Smotmuziek in de voorstelling te gebruiken, vraagt een lange adem. Ik leg uit dat ik het als onze opdracht zie om nieuwe dingen uit te proberen. Dat ik graag iets wil maken wat er nog niet is. Wanneer een van de muzikanten begint te saboteren, bied ik hem een eervolle ontsnapping door te zeggen dat ik inzie dat het niet reëel is een slagwerker te vragen te zingen. En dat het dus niet erg is het zingen van Smot aan de andere twee muzikanten over te laten. Anjan speelt de scène soms erg ontroerend en mooi. En soms gooit ze er volledig met de pet naar. Altijd op de momenten dat de muzikanten meespelen.

Ik heb mijn zoektocht naar het vinden van een brush voor de percussie opgegeven. Met tolk en zonder tolk. Zelfs in Phnom Penh is het me niet gelukt er een te kopen. Zodoende heb ik bedacht dat een harde Cambodjaanse handveger een soortgelijk effect zou kunnen geven. Het werkt en iedereen is enthousiast over het mooie en bijzondere effect. Wanneer ik vraag om met dezelfde handveger ook op de Roneat, de Khmer xylofoon, te spelen is het antwoord een absoluut nee. Na stevig doorvragen komt er een antwoord: de Roneat is een instrument dat ook in de tempel bespeeld wordt en mag dus niet door de handveger bevuild worden. Nee, ook niet door een nieuwe schone handveger. Ik weet dat de vloer voor een Cambodjaan letterlijk en figuurlijk iets laags is. Ik begrijp de weigering gevoelsmatig en geef onmiddellijk toe. Ik ben blij met het resultaat voor de drums. Het is een zoeken naar de balans: waar geef je toe en waar niet. Ik buig mee als bamboe, veerkrachtig zonder te knakken. Maar iets in mij

weigert toe te geven wat de Smotmuziek betreft. Ik wil dat we de “echte” dood in de laatste scène invoelbaar kunnen maken. Ik wil dat we de dood van deze jonge vrouw mogen zien. Wanneer Lina, de actrice die Mevrouw speelt, zegt dat zij graag een gele jurk wil dragen in de voorstelling, dan krijgt ze die. Want ik wil allereerst dat zij zich mooi voelt. Ook al vind ik het zelf geen mooie kleur. Maar dat ze door sommige van de anderen als een dienstmeid wordt behandeld, en dat er vaak tegen haar wordt geschreeuwd, daar verzet ik me tegen. Lina is gehandicapt en een gehandicapte is in dit land een nutteloze, want die is van geen waarde bij het werken in de rijstvelden.

Foto: Kathy Barnhill

Wanneer ik zeg dat ik haar erg mooi vind, reageert Lina pas veel later. Wanneer we in het gezelschap zijn van een vrouw die ze vertrouwt en die goed Engels spreekt, zegt ze me dat ze heus wel weet dat ze nooit een man zal krijgen omdat ze daar te lelijk voor is.

We repeteren de laatste scène op het einde van een warme ochtend. Er is geen wind. Het is kort voor de lunchpauze. Het uur waarop alle energie eigenlijk al verbruikt is. Een repetitie zonder muzikanten, met alleen de twee actrices die de dienstmeiden spelen. Het is de scène waarin een van beide de vergiftigde thee drinkt en sterft. Mijn tolk is “even naar het toilet”, zei hij een half uur geleden. De twee kleine toeschouwers van vier jaar en de oude teef zijn present. En dan komt er van ver uit de rijstvelden langzaam muziek dichterbij. We stoppen met repeteren en luisteren. Smot. Een begrafenistoet komt dichterbij en trekt traag voorbij de opgehesen zeilen van de circustent. Voorop een oude man die naast een versleten riksja loopt. Hij duwt zijn riksja, met daarop een oude geluidsinstallatie, voort over de hobbelige weg. De geluidskwaliteit van de muziek is erbarmelijk. Daarna volgen er kinderen in schooluniform die het met bloemen omkranste portret van de overledene meedragen. Vermoedelijk is hun onderwijzer overleden en bewijzen zij hem hun laatste eer. Dan volgt een klein wagentje dat voortgetrokken wordt door opnieuw een oude man. Op het wagentje zit een vrouw gekleed in het wit. Ze draagt een witte puntmuts en strooit bloemen over de weg. Daarna volgt de kleine, krappe praalwagen waarop de monniken zitten, dicht tegen de kist. Ze steken met hun oranje gewaden helder af tegen het lichte blauw van de lucht. En weer daarachter lopen de familieleden. Allen in het wit, de kleur van de rouw. De

mannen met een kaalgeschoren hoofd met een witte band daaromheen. Ook de kleinste, een baby nog, meegedragen op de arm van zijn moeder. Stil kijken wij met zijn vijven, vanuit de schaduw van de circustent, naar dit groepje mensen in de brandende zon. Ieder van de rouwenden die een hand vrij heeft, houdt een goedkope papieren oudroze waaier boven zijn hoofd.

De atmosfeer in de tent is veranderd. De stoet verdwijnt zoals ze kwam, traag en stoffig. En met de stoet de Smot. Ik huil. En mijn gehuil is hoorbaar voor de vier anderen. Ik huil om dit land met haar onnodige en zinloze doden. En ik huil om Houn Touch. Er is geen tolk. Maar ook al speken zij geen Engels, ik weet dat ze mij zullen begrijpen en ik zeg "it made me think of Houn Touch". Anjan, een van de actrices, loopt naar het achterste deel van de piste en kijkt naar buiten over de rijstvelden. Ik weet niet of zij huilt. De ander, Sambo, zit op een trapje in het decor en kijkt naar de grond. Van de twee zwerfkinderen achter me, voel ik alleen dat ze er nog zijn. En ik weet dat de twee actrices wegstijgen om mij te sparen, mij te ontzien voor de schaamte die ik over mijzelf afroep door me te laten gaan en te huilen. Ze proberen mij op hun manier te steunen. Ik zeg dan wat passend is: "Som toh". Ik zeg sorry in het Khmer.

Het lukt me niet de gewoonte te doorbreken dat Lina altijd de lunch ophaalt en de anderen nooit. Men vindt het haar taak. Soms haal ik het eten. Lina vindt dat gênant en op de anderen heeft het geen enkel effect. Desondanks is de eetpauze altijd een fijn moment. We zitten wat op de grond en genieten van het eten. Vaak in stilte. En na het eten wordt er soms wat muziek gemaakt. Men hangt wat tegen elkaar. Iemand doet

een hazenslaapje. Sambo, een jonge moeder, bewaart altijd wat eten voor haar zoontje die op het terrein van PPS naar school gaat. En er wordt wat gepraat. Ik vraag de tolk dan zelden iets te vertalen, want ook hij heeft pauze. En het dwingt mij en de spelers te proberen toch te praten. Met handen en voeten. En altijd met veel plezier. Deze middag is dat anders. Anjan en Sambo vertellen de anderen wat er zojuist is gebeurd. Ik weet niet hoeveel ze vertellen, en met welke woorden. Maar het gaat over de stoet en over mijn huilen. Over Smot. En over Houn Touch. Ik luister zwijgend. Houn Touch's naam valt voor de eerste keer na haar uitvaart. Wanneer we de volgende dag onze eerste voorzichtige doorloop hebben, ben ik onzeker. Wie ben ik om dit land, waarin wegstijgen een eeuwenlange beleefdheidsvorm is, de blik van de toeschouwer te willen richten? In dit land was, nog maar dertig jaar geleden, wegstijgen een manier om de terreur van Pol Pot te weerstaan. Wegstijgen was letterlijk en figuurlijk de enige kans om te overleven. Hoe onbetamelijk is het om pijn en emoties zo op de voorgrond te zetten in de laatste scène? Hoe onbetamelijk is het om de dood, compleet met Smotmuziek, zo echt en zichtbaar, zo onontkoombaar te tonen? Halverwege de eerste doorloop komt een groepje scholieren toevallig langs. Ze blijven hangen en kijken. Uit interesse of lome luiheid. Tijdens de eindscène, waarin Anjan de vergiftigde thee drinkt en sterft, Sambo onhoorbaar huilt en de Smot eindelijk klinkt, hangen bij een paar van de jongens de monden open. En die sluiten zich niet. Zelfs niet als de doorloop toch echt klaar is.

Lina kan haar kostuum, de gele jurk, niet zelf aankrijgen. Het bovenlijfje moet strak zitten en met een sluiting op de rug is dat niet gemakkelijk. Ik, een man, kan haar daar niet bij

helpen. Gelukkig is er een vrouw die Lina helpt met het aan- en uitdoen van haar kostuum. Deze vrouw vertelt me dat er haar iets vreemds is opgevallen. Telkens wanneer ze na een repetitie de jurk losmaakt, gaat er een huivering door Lina's hele lijf. Ik herinner me haar weigering bij de kostuumpas op de markt en ik bewonder Lina's doorzettingsvermogen. Ze wil en zal Mevrouw spelen en ze heeft daar blijkbaar erg veel voor over.

De première wordt bezocht door zo'n driehonderd buurtbewoners die bij het terrein van PPS, aan de rand van Battambang wonen. Bejaarden die in hun strompelgang gesteund worden door hun kleinkinderen om de tribune op te komen. Maar ook moeders met kinderen aan de borst komen kijken en luisteren. Een succesvolle avond waarbij het publiek, niet gewend aan deze mengvorm van muziektheater en teksttoneel, haar aandacht graag aan de voorstelling geeft. Wanneer Lina in haar knalgele jurk, bezet met traditioneel borduurwerk en pailletten, entree maakt als Mevrouw, krijgt ze applaus. Wanneer ze kort daarna rustig en koket de kanariegele met borduursels versierde voile van haar hoofd tilt en daarmee haar gezicht onthult, wordt het stil. Men is onder de indruk van haar schoonheid. Sambo, die kort voor aanvang, al in kostuum, haar zoontje op de tribune heeft gezet, speelt de woede en de wanhoop van de dienstmeid overtuigend en ontroerend. Als de Smotmuziek inzet, voel ik een onrust en verwarring bij het publiek. Maar licht en dun. Dat Anjan haar sterfscène net niet echt helemaal speelt, niet zo oprecht en eerlijk als op de dag na de begrafenisstoet, accepteer ik vreemd genoeg moeiteloos. Ik weet immers nog maar zo weinig van haar. En van dit land.

Regisseur Jos van Kan maakt toneel, opera en muziektheater. Hij werkte in Nederland o.a. bij Artemis, Het Zuidelijk Toneel, Oostpool, Orkater en De Wetten van Kepler. En was werkzaam bij o.a. Combattimento Consort, Gelders Orkest en Ives Ensemble. Van 1996 tot 2002 was hij artistiek leider van Theatergroep Maccus (nu Max). Hij werkt regelmatig in Duitsland. Ook regisseerde hij in Singapore. En in Taipei waar hij een voorstelling maakte die ook te zien op festivals in Peking en Shanghai. Dit seizoen regisseert hij *Mappamondo* van Richard Rijnvos bij het Ives Ensemble (Zaterdag Matinee Concertgebouw), *Downsouth*, bij Tryater en de komedie *Cash* van Michael Cooney in Osnabrück. Volgend seizoen regisseert hij muziektheater van Jan van de Putte bij Slagwerkgroep Den Haag. In het Holland Festival 2012 zal hij samen met Micha Hamel, Hexagon Ensemble en Michael Schumacher *De Rode Kimono* maken, geïnspireerd op het gelijknamige schilderij van Breitner.

www.phareps.org / www.josvankan.com